

811.163.41'282

811.163.41'367.52

<https://doi.org/10.18485/sj.2023.28.1.16>

САЊА П. ОГЊАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 18.10.2022.
Прихваћен: 13.12.2022.

О ЛИНЕАРИЗАЦИЈИ СУПЕРЛАТИВНЕ РЕЧЦЕ *НАЈ* У ДИЈАЛЕКТИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

У раду се анализира позиција суперлативне речце *нај* у дијалектима српског језика. Иако је *нај* морфема која у српском језичком стандарду служи за грађење суперлатива њеним директним додавањем на компаративни облик придева или прилога, у дијалектима се срећу и другачији примери. Тако, она се често бележи одвојена од компаративног облика, најчешће енклитикама (*нај се више употребљава, нај ми је тежје било*). Поред тога, она је често везана за облике позитива придева и прилога, али и глагола, што је нарочито доминантно у призренско-тимочкој дијалекатској зони (*нај е тешко било за леб, нај смо се радувале, нај ти важно деца*). Приметно је њено одређено осамостаљивање, када се употребљава у значењу 'највише' (*нај смо се сиграли*), и када се приближава једној посебној врсти аналитичког (перифрастичког) суперлатива.

Кључне речи: српски језик, дијалекти, суперлатив, морфема *нај*, линеаризација, енклитике.

* sanjar_51@yahoo.com

** Рад је настао у овину пројекта 178014 – *Динамика структура савременог српског језика* (руководилац М. Ковачевић), који у целисти финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. УВОД

Суперлативна речца¹ *нај* у стандардном српском језику служи за грађење суперлатива придева и прилога њеним додавањем на облик компаратива. Иако је „*нај*- формант сасвим посебне врсте, будући да не ствара нове речи као други префикси, него обавља чисто граматичку функцију грађења суперлатива”, а с обзиром на то да је „суперлативно значење елемента *нај*- веома блиско „појачајном” значењу префикса као што су *пре-*, *веле-*, *архи-* или *ултра-*”, и он се сврстава међу префиксе (Клајн 2002: 215). На посебност морфеме *нај*- је и раније скретана пажња, па нпр. М. Сурдучки, пишући о аналитичком компаративу у српском језику, истиче да „суперлативни префикс *нај*- представља мало сложенији проблем” (Сурдучки 1983: 26), јер *нај* није сасвим уобичајен префикс, те га многи лингвисти третирају као посебну фонемску реч, затим као независну, или пак полузависну реч (Исто).

Поред оваквог, синтетичког суперлатива, који се гради додавањем морфеме *нај* на компаративни облик, суперлативно значење се може исказати и описним конструкцијама, када се говори о аналитичком (перифрастичком, сложеном, описном) суперлативу (нпр. *највише/најмање* + позитив придева или прилога). Иако се појам аналитичког компаратива у литератури често везује за балканизме, код нас највише присутне у призренско-тимочкој дијалекатској области, он се заправо користи и да означи сваку врсту описног, перифрастичког компаратива (в. нпр. Јосијевић 2020). Овакав аналитизам, шире присутан у поређењу придева и прилога, поодавно је запажен у науци о српском језику, нарочито у изражавању компаратива (в. нпр. Гудков 1981, Сурдучки 1983). Ипак, опсежније анализе аналитичке компарације у савременом српском језику се бележе у новије време, пре свега у радовима М. Ковачевића (2003), Ј. Јосијевић (2015), С. Куљанин (2017) и др.

2. СТАЊЕ У ДИЈАЛЕКТИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА

2.1 Речца *нај* одвојена од придева или прилога

Иако се у грађењу суперлатива морфема *нај* у стандардном језику додаје директно на облик компаратива придева или прилога, у дијалектима се она често бележи одвојена од компаративног облика, и то најчешће заменичким или глаголским енклитикама, односно заменичко-глаголским спојевима, али и другим речима.

¹ Суперлативно *нај* се најчешће назива речцом, али и формантом, префиксом итд. У том смислу се користи и општи термин морфема, који означава јединицу која носи неко значење (лексичко, граматичко или творбено).

Дијалекатска грађа:

nāj ми је бољи та син / *nāj* му је тежји први разред / *nāj* ми је дражѐ на чеки / *nāj* ми је гөрѐ кад петља (Ливно и Дивно, Рамић 1999: 379); *nāj* им је погоднијѐ / *nāj* би бољѐ успијѐво / *nāj* је старјији (Змијање, Петровић 1973: 182); *nā* је бољѐ / *nāj* бијо згоднији (Лика, Драгичевић 1986: 203); *Hāj* сам више радла с тачкама / *Hāj* сом старји у сѐлу (Поткозарје, Далмација 1997: 224, 226); *Hāj* ми е слађа кад снимим сама / *Hāj* су првѐ дошли / *Hāj* се првѐ посиу курзи / *Hāj* се прије отшѐ (Банија и Кордун, Петровић 1978: 140); Слободан *nāj* биѐ старјији / *nāj* су бољѐ кишѐ / *nāj* ми је лепшѐ код мѐје кѹће / *nāj* ми је тежѐ било (Ваљевска Подгорина, Радовановић 2014: 114, 260, 309); *nāj* ми је жалије било / *nāj* се више јѐли / *nāj* ми је скромније (ср. Колубара, Радовановић 2006: 285); *nāj* се више употребљава (Колубара, Николић 1969: 58); *Hāj* ти ѐ боља ѓва ракиа / *Hāj* му ѐ боља коса / мѐни ѐ *nāj* било тежѐ (Ужичка Ц. Г., Марковић 2011: 549); што је *nāj* било лепше појести и попити / *nāj* се више маша / *nāj* сте више менѐ бележли туде кад говорим / новац је *nāj* га теже набавити ал *nāj* га лакше потрошити (Мачва, Николић 1966: 279); и *nāj* му је опасније са Бугарима било ратовати / *nāj* ми је боље тако / *nāj* била лепша (Бачка, Поповић 1968: 215, 216); *nāj* ме више обилази (источна Шумадија, Бошњакковић 2012: 348); *nāj* ми је драже / *nāj* ми је скѹпла (централна Шумадија, Реметић 1985: 283); *nāj* му е лакше / *nāj* ми е боље / *nāj* ми е слађе (Лепеница, Вукићевић 1995: 176); *nāj* ми е боље унутра / *nāj* ми је гөрѐ кад мѐрам да чекам / *nāj* ти лепши ѓва син / *nāj* ти је сигурнѐ ѓвуде (Трстеник, Јовић 1968: 115); *nāj* је лакше / *nāj* ми је у срцу милјиѐ / *nāj* су биле боље / н-ѐ теже зѐн бити / *nāj* је ѓвѐ нѐзгодно (Левач, Синић 1972: 343); *nāj* ти прѐкше там / *nāj* му прѐкше т-амо / *nāj* ти важно дѐца / *nāj* је лепши био (Мрче, Радић 1990: 29, 36); *nāj*-си лепши (Доња Мутница, Ракић Милојковић 1990: 97); *Hāj* ми арно ѓвдѐ (Пчиња, Јуришић 2009: 182); *nāj* е тешко било за лѐб / *Hāj*горо е, *nāj* је теже, да не бѹде рат (Заплање, Марковић 2000: 158, 261).

Појава је забележена у различитим дијалектима српског језика – у Мачви, Колубари, Ваљевској Подгорини, Шумадији, ливањско-дувањском крају, у Змијању, Поткозарју, Лици, Банији и Кордуну, у Бачкој, Левчу, Трстенику, Лепеници, Доњој Мутници итд. Иако је појава присутна широм српског језичког простора, приметно је мање примера из југоисточних србијанских говора (исп. т. 2.2). У већини забележених примера речца *nāj* је од компаративних облика придева и прилога одвојена заменичким и/или глаголским енкликтама (новац је *nāj* га теже набавити – Мачва, *Hāj* сам више радла с тачкама – Поткозарје), као и другим глаголским елементима (*nāj* бијо згоднији – Лика). У неколико је примера морфема *nāj* одвојена и од позитива, и то у најбалканизиранијим говорима, тј. у призренско-тимочкој дијалекатској области, као и у делу кововско-ресавског дијалекта, у који такође допиру балканизми (*nāj* ми арно – Пчиња, *nāj* е тешко – Заплање; *nāj* је ѓвѐ нѐзгодно – Левач, *nāj* ти важно дѐца – Мрче). Ту су и примери декомпонованих прилога *nāj*први и *nāj*пр(и)е, где почетно *nāj* говорник осећа као самостално и ѓваја га енкликтом од остатка речи (*Hāj* су првѐ дошли, *Hāj* се прије отшѐ – Банија и Кордун).

Чини се да и по учесталости и по саставу компонената појава није на свим ареалима једнако заступљена. Тако, Б. Николић за мачвански говор напомиње да је у суперлативу речца *nāj* често одвојена од компаративног облика придева неком другом речју, дакле не само енкликтом (Николић 1966: 279). С друге

стране, у ливањско-дувањском говору речца *нај* је од компаративних облика придева и прилога одвојена енклитикама (Рамић 1999: 379). За Ваљевску Подгорину Д. Радовановић истиче да се суперлатив „гради помоћу акцентоване речце *нај* и компаратива, која се може или не мора одвајати од компаратива” (Радовановић 2014: 259). У централној Шумадији „морфема *нај* спорадично стоји даље од облика компаратива” (Реметић 1985: 283). М. Драгичевић је истакао да је у говору личких јекаваца забележио само два примера разбијања суперлативних форми, и да је то ретка појава у овим говорима (Драгичевић 1986: 203). Као ретко се истиче и одвајање речце *нај* од компаратива у Смедеревском Подунављу (Бошњакловић 2012: 152). У Бачкој² се такође бележи одвајање речце *нај* од придева и прилога, али и од глагола (Поповић 1968: 215) (в. 2.2). У банатским говорима шумадијско-војвођанског типа нису забележени примери уметања енклитике између речце *нај* и компаратива (Ивић и др. 1997: 141). М. Окука као једну од синтаксичких одлика „западнохерцеговачко-приморског” дијалекта издваја и „*razbijanje superlativnih formi (npr. u Ljubuškom naj ti je bõl'e)*” (Окука 2008: 290).

Раздвајање морфеме *нај* од речи која се компарира је у мањем броју примера забележено у призренско-тимочкој дијалекатској области, у Горњој Пчињи и Заплању, и то само у компарацији прилога. Познато је иначе да је у призренско-тимочкој области у поређењу придева спроведен аналитизам, те су компаративи с наставцима обично замењени везама *по* + позитив, док функцију суперлатива врши веза *нај* + позитив. Ипак, иако је аналитизам у компарацији придева распрострањен у овој области, А. Белић својевремено бележи и синтетичке облике компаратива и суперлатива, за које истиче „да представљају остатке од старијег начина образовања компарације у придева” (Белић 1999: 298). Синтетичку и аналитичку компарацију у призренско-тимочкој области потом бележе и други дијалектолози (нпр. Барјактаревић 1966: 205), а данас се већ синтетичка компарација чешће јавља и под утицајем стандардног језика (Марковић 2000: 157, Јуришић 2009: 180).

2.2. Речца *нај* одвојена од глагола

У призренско-тимочкој дијалекатској области се поред придева и прилога компарира и један број именица с појачаном квалификативном компонентом у себи, а аналитички тип компарације овде тежи да у свој систем укључи и глаголе. Тако, аналитички „принцип компарације омогућује да се у извесним случајевима пореде и именице и глаголи: *но ајдук* (= већи хајдук), *нај знају*

² И. Поповић је истраживањем обухватио, поред Госпођинаца, и друга места у Бачкој (Чурут, Шајкаш, Сомбор итд.), као и говоре бачких Буњеваца (Поповић 1968: 2–4).

(= знају најбоље)” (Ивић 1985: 113).³ У прегледаној грађи из призренско-тимочке дијалекатске области уочени су бројни примери одвајања суперлативног *нај* од глагола или неког глаголског елемента.⁴ Поред тога, овакви примери су забележени и у неким дијалектима за које се не везује аналитизам.

Дијалекатска грађа:⁵

нај се сечам / *нај* ми се ишло / *нај* смо се радували / *нај* сам се уплашио (Лужница, Ћирић 1983: 110; Ћирић 2018: 791, 990); *нај* смо се радувале / њу *нај* гу волиу / *нај* смо се плашиле (Гатње, Младеновић 2013: 300, 330, 425); *нај* што ми је било жал (Прешево, Трајковић 2016: 468); *нај* може да му буде рђаво / *нај* им подноси (јужна и источна Србија, Белић 1999: 299); оне *нај* се батају у кош (Понишавље, Ћирић 1999: 162); *Нај* сам волел да сам коловоја у коло / *Нај* ме мрзи кад ме терају да млезем овце (Пирот, Златковић 2020: 217, 351); *нај* ми треба / *нај* е било тешко (Заплање, Марковић 2000: 158); *нај* га оћала њега / *нај* смо се плашиле от Шиптаре из Љуме / Милка могла *нај* да трчи (жупа Сиринић, Младеновић 2019: 569); *нај* су викали мене / *нај* смо се сиграли / *нај* су се мучили (Бачка, Поповић 1968: 215, 216); *нај* ме воли / *нај* га стра било / *нај* ми се спава (ср. Ибар, Божовић 2008: 232); *нај* сам волила кад мајка успе (Ваљевска Подгорина, Радовановић 2014: 114).

Речца *нај* одвојена од глагола на који се односи бележи се у скоро читавој призренско-тимочкој области, у Лужници, Гатњу, Прешево, Пчињи, Понишављу, али и у Бачкој, средњем Ибру, а један пример је из Ваљевске Подгорине. Од глагола је морфема *нај* најчешће одвојена заменичким и/или глаголским енклитикама (*нај* смо се плашиле – Гатње, *нај* се сечам – Лужница), али и читавим реченичним сегментима (*нај* што ми је било жал – Прешево). У наведеним примерима је морфема *нај* преузела на себе семантику прилога *највише*, који означава највиши степен испуњености неке радње, стања или особине, немајући притом додатне значењске елементе или неку специфичну димензију (као нпр. *најјаче*, *најбоље*⁶ и сл.).⁷ М. Јуришић истиче да „пчињском говору није страно одвајање префикса *по-* (односно *нај-*) од речи која се компа-

³ Компарација овога типа код глагола није забележена у свим областима призренско-тимочког дијалекта, нпр. у говору шарпланинске жупе Гора, где се за компарирање глагола користи конструкција с прилогом: *нојћу/највише* + глагол, а код компарирања осталих речи су пак партикуле *по-* и *нај-* потпуно срасле с речју на коју се односе (Младеновић 2001: 373).

⁴ Под глаголима овде подразумевамо и радне глаголске придеве и помоћне глаголске елементе (в. Пипер/Клајн 2014: 149-150).

⁵ Неке примере је тешко класификовати, нарочито оне с помоћним и модалним глаголима, где није увек лако оценити на коју реч се односи морфема *нај*, те ову класификацију треба схватити оквирно (исп. фус. 8).

⁶ У перифрастичкој компарацији у стандардном српском језику (*више/највише* + позитив придева) могу учествовати и други прилози сличног значења (*јаче/најјаче*, *боље/најбоље*), али је њихова дистрибуција врло ограничена јер се слажу само уз одређене семантичке типове придева и прилога (Ковачевић 2003: 17).

⁷ Прилози са значењем ‘више’ и ‘највише’ имају најширу дистрибуцију у перифрастичкој компарацији и у другим језицима, „јер се семантички најопштији прилози са значењем степена природно намећу као најлогичнији избор за перифрастички модел компарације” (Јосијевић 2020: 80). Исти модели се бележе у многим несродним језицима (Исто).

рира”, а као примере наводи морфему *нај* одвојену од глагола (Јуришић 2009: 182). Декомпоновану форму суперлатива издваја и Ј. Марковић, наводећи примере одвајања морфеме *нај* од глагола и прилога (Марковић 2000: 158).⁸ Примери забележени у грађи из средњег Ибра су сви с косовског терена ове области, дакле с десне стране Ибра, из области косовско-ресавског дијалекта, чије је становништво под снажним утицајем косовскометохијске струје (Божовић 2008: 38, 232).

Пример из Ваљевске Подгорине је везан за глагол *волети*, уз који и у стандардном српском језику може доћи суперлативно *нај*. Уз глагол *волети* речца *нај* се јавља и у другим дијалектима, па и у онима у којима нисмо уочили раздвајање *нај* од компаратива придева или прилога, нпр.: *Најволија сам да идѐм с тѐбѐм / Ја би најволи биѐ да дѐћѐш* (Васојевићи, Стијовић 2007: 169); *Највол'им врућа лѐба / ја највол'им Бѐју / њѐ највол'им* (Тутин, Н. Пазар, Сјеница, Вељовић Поповић 2021: 353); *штѐ би најволела? / најволи да скиће* (Трстеник, Јовић 1968: 116) итд. Суперлатив уз глагол *вољети* издваја и Д. Ћупић у Бјелопавлићима (Ћупић 1977: 86), а морфему *нај* уз глагол *волети* бележи и С. Марковић у Ужичкој Црној Гори (Марковић 2011: 549). Облик **најволети** бележи и *Речник српскохрватскога књижевног језика* – у значењу „највише волети, волети више од свега” (РМС, 547).⁹

3. ОПШТИ ПОГЛЕД НА МОРФЕМУ *НАЈ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Како грађа показује, у добром делу шумадијско-војвођанских, источно-херцеговачких и косовско-ресавских говора морфема *нај* се одваја најчешће од компаратива придева и прилога (*нај* се више употребљава – Колубара, *нај* је старији – Змијање, *нај* је бѐлѐ – Лика, *нај* ми је лѐпшѐ код мѐје кѐће – Ваљевска Подгорина). На србијанском северу изузетак су бачки говори, у којима се морфема *нај* одваја и од глагола, а слично је стање и у косовско-ресавским говорима, где *нај* такође продира и уз друге врсте речи, исп. пр. из Левча: *Тѐ*

⁸ Некада није лако одредити на коју реч се односи суперлативна морфема *нај*. Исп. примере које наводи Ј. Марковић (2000: 158): *нај је тѐшко билѐ за лѐб, нај је билѐ за лѐб тѐшко* – за облике декомпонованог суперлатива прилога; *нај је билѐ тѐшко* – за декомпоновани суперлатив глагола. Слично је и с неким примерима у нашој грађи. Нпр. реченица *нај може да му буде рђаво* је подложна различитом тумачењу – ‘*Може му бити највише рђаво* (или *најрђавије*)’, али и ‘*Највише му може бити рђаво*’. За тумачење сигурно није без значаја и ред речи и реченична интонација.

⁹ С обзиром на то да глагол *волети* има и компаративно значење (нпр. у познатим стиховима из народне песме *Смрт војводе Пријезде*: ‘*Волим с тобом часно погинути, / Нег' љубити на срамоту Турке*’), морфема *нај* се лако могла везати уз овај глагол да означи суперлатив. (Исп. и РМС **вѐлети**: ‘*осећати већу склоност или приврженост према коме или чему [...]* *радије чинити једно него друго*’, спац. С. О.)

ме *нај* *стра* било / кад *нај* *треба* да *буде* / *нај* *сам* *против* и сл. (Симић 1972: 343). С друге стране, у југоисточним србијанским говорима, у којима се поред придева и прилога могу компарирати и поједине именице, па и глаголи, морфема *нај* се бележи одвојена најчешће од глагола који се компарира, знатно ређе од прилога, док у прегледаној грађи нисмо забележили *нај* одвојено од придева (*Нај* ме мрзи кад ме *терају* да *млзём* *овце* – Пирот, *Милка* *могала* *нај* да *трчи* – жупа Сиринић, *нај* е *тешко* било за *леб* – Заплање).

У науци је већ скретана пажња на чињеницу да морфема *нај* има своје специфичности, тј. да „представља мало сложенији проблем”, па се некада и третира као независна или полузависна реч (Сурдучки 1983: 86)¹⁰. Као први показатељ њене независности М. Сурдучки наводи управо њену одвојеност од синтетичког компаратива, што региструје још речник ЈАЗУ, а затим и тадашња штампа кроз примере употребе префикса *нај* уз именице: *нај-девојка*, *најфилм*, *најлаф*. Као додатне показатеље самосталности аутор наводи примере у којима је *нај* употребљено као реч с посебним суперлативним значењем („*Њене колегинице су је сматрале за „нај”... међу њима*”, „*Толико се неким допало да бирају разне „нај” да су почели бирање најлепшег детета*”), али и употребу редуплицираног *нај*, нпр. у речнику ЈАЗУ (*најнајпрви*) или у Маретићевој Граматици (*најнајпре*) (Исто).¹¹

Можда није без значаја за нашу тему чињеница да је морфема *нај* „*некад била особита riječ, т. ј. lok. sing. од именице наја (или можда нај masc., наје neutr.)*, *којој је траг сачуват само у rus. adv. внаи или внай (од старијег вѣ наи), који значи: veoma, врло jako*” (РЈАЗУ, 363–364). У творби суперлатива она увек задржава свој акценат, „с тим што дужи придеви поред тог нагласка имају и нагласак на основи придева” (Пипер/Клајн 2014: 137).¹² Стога се понекад и предлагало да се у писању морфема *нај* одваја од речи на коју се односи (в. нпр. Маретић 1899: 32).¹³

На осамостаљивање морфеме *нај* су указивали и бројни дијалектолози. Тако, Р. Младеновић за поређење именица у говору Горе напомиње да „партикуле *по-* и *нај-* имају, заправо, значење прилога *више*, *боље*, а употреба *по* и *нај* уз ове врсте речи говори о граматикализацији партикула” (Младеновић 2001: 372). С друге стране, Љ. Тирић у говору Понишавља бележи *нај* и као

¹⁰ Вероватно отуда у лингвистичким радовима срећемо различите термине за ово *нај*: партикула, морфема, полузависна реч, речца, префикс итд. (в. т. 1).

¹¹ Исп. у разговорном стилу: *Он ми је био нај-нај* или *Желим ти све нај-нај* и сл.

¹² Иако је дужина речи релативан појам, у дијалектима српског језика два акцента се често бележе и у суперлативима „краћих” придева (исп. и примере у РЈАЗУ на стр. 868: *nājbòljĭ, nājvišĕ, nājtānjĕ* и сл.).

¹³ Исп. и ауторову констатацију о акценту суперлатива: „*Tu dakle imamo po dva akcenta, ali to nije stvar u jeziku nečuvena, jer 1) ovo su upravo po dvije riječi, te bi se moglo pisati i naj stariji*” [...] (Маретић 1899: 216, снац. С. О.).

самосталну реч, која тада нема улогу средства за компарирање, већ носи прилошко значење, нпр. у реченици *ишла сам нај до Пирот* (→ ишла сам најдаље до Пирота). Овакву употребу морфеме *нај* Ћирић сматра могућим остатком њене самосталне употребе, каква се среће нпр. у руском језику (Ћирић 1999: 144). На самосталност морфеме *нај* је могао утицати и акценат, јер, како је запазио Р. Младеновић у анализи компаратива у говору жупе Сиринић, „док се у компаративу придева / прилога среће, додуше ретко, и акценатска сраслост речце и придева / прилога са пенултимским акценатом, у суперлативу и *нај* и основна реч интонационо су практично редовно аутономне” (Младеновић 2019: 85).¹⁴ Поред граматикализације морфеме *нај*, у неким говорима призренско-тимочке дијалекатске области је граматикализована и компаративна морфема *по*. Према запажању М. Стевановића, поредбена речца *по* је у говору Ђаковице „обично каквом неакцентованом речју одвојена од именице, односно од глагола на који се односи” (Стевановић 1950: 117). Међутим, М. Стевановић не бележи да се и морфема *нај* јавља одвојена од облика који се компарира, али сматра да „не би било противно природе локалног говора ни: *Нај смо се мућиле* и *Нај је на мџу бџа*” (Исто).

Слични примери осамостаљивања морфеме *нај* јављају се и другде у српском језику, нпр. у говору Ужичке Црне Горе, где бележимо пример: *што нај мџе бџти*, када „морфема *нај* подразумева „део” суперлатив и значи – ’најбоље’” (Марковић 2011: 549), затим и у исељеничком говору Галипољских Срба, где је забележен пример: *Ја би нај запамтио то* (Ивић 1957: 226). Примере с *нај* одвојеним од глагола на који се односи бележимо и у говору Госпођинаца, а на извесну самосталност речце *нај* указивао је и И. Поповић, сматрајући да се она, нарочито због тога што носи акценат, могла схватати као прилог, па се могла почети употребљавати као засебна реч. Такво *нај* се надаље почело јављати и уз придеве и прилоге чије значење не подлеже компарацији (*најгорњи*, *најдругачији*), а затим пренети и на глаголе (*највдљем*, али и *нај смо се сџрали*, *нај су се мџчили*, *дни су нај пџли*, *нај сам говџрио*) (Поповић 1968: 216). Анализирајући примере употребе речце *нај* у говору Левча, Р. Симић оправдано поставља питање „да ли је суперлатив једна реч или само конструкција од две речи?” (Симић 1972: 343). Таква дилема се аутору јавља из више разлога. Најпре због уочавања конструкције *нај* + позитив (*нај јако га џнтересује*, *то је нај главно*), која има значење суперлатива, затим и због чињенице да речца *нај* стоји и уз друге речи,¹⁵ а не само уз компаративе придева и прилога (*кад нај трџба да бџде*, *ка-ти се нај пџе*, *то ме нај стрџ било*), притом и у позицији удаљеној од речи на коју се односи (*нај су бџле*

¹⁴ Ова констатација не важи за све говоре призренско-тимочке зоне. У шарпланинској жупи Гора, „партикуле *по*- и *нај*- срасле су потпуно са основном речи па тако [...] нема колебања типа *по јунак* – *појунак*” (Младеновић 2001: 373).

¹⁵ То наравно отвара и неке стилске могућности. Исп. у песми Мирослава Антића: – Јеси л моје / *Најмоје?* / – Јесам твоје / *Најтвоје*.

бдље, *нај било опасније*). Према ауторовом тумачењу, оваква слика подсећа донекле на аналитизам у призренско-тимочкој зони (Исто).

Појава удаљавања речце *нај* од компаратива придева или прилога се често тумачи и као експресивна, па тако С. Ракић Милојковић (С. Милорадовић) истиче да се у говору Доње Мутнице речца *нај* може срести одвојена од компаратива „због истицања изузетности компарираног појма” (Ракић Милојковић 1990: 97). Као експресивна је оцењена улога такве линеаризације и у говору села Мрче (Радић 1990: 36). Експресивна функција тако позициониране речце *нај* не може се искључити ни из осталих говора у којима се она бележи.

4. ЗАКЉУЧАК

Суперлативна морфема *нај* се у дијалектима српског језика често бележи одвојена од речи на коју се односи. Лексема на коју се *нај* односи може бити компаратив придева или прилога (*нај ми е бдље, нај ти лѣши, нај им је погоднијѣ*), али у појединим говорима и позитив (*нај ти вајсно дѣца, нај је овд нѣгодно*). Може се односити и на глаголе (*нај смо се плашиле, нај га оћала њѣга*), а најчешће је од речи на коју се односи одвојена заменичким или глаголским енклитикама. Појава је забележена на ширем ареалу српског језичког простора, у Бачкој, Мачви, Смедеревском Подунављу, Змијању, Ливну и Дувну, Банији и Кордуну, Левчу, Трстенику, Лужници, Гатњу, Прешеву итд. Неједнаке је фреквенције, па се нпр. у Мачви често бележи одвајање морфеме *нај* од компаративног облика, и то било којом речју, дакле не само енклитиком, док је нпр. у говору личких јекаваца појава означена као веома ретка. Поред тога, примери забележени у призренско-тимочкој зони представљају углавном речцу *нај* одвојену од глагола (*нај ми се ишло*), док је у осталим областима *нај* одвојено углавном од компаратива придева и прилога (*нај је старијѣ, нај ми је лѣшиѣ*), с тежњом да продре и у друге категорије (*нај су викали мене*, Бачка; *нај сам прдтив*, Левач). Морфема *нај* у делу испитиваних говора показује и одређену самосталност, када се користи с тежиштем на прилошком значењу, а не само као средство за компарацију (*ишла сам нај до Пирот*, Понишавље).

Аналитичка компарација је позната особина балканских језика, и спада у четири Шалерова примарна балканизма (Попов 1984: 37). Познато је да су призренско-тимочки говори сврстани у балканске дијалекте „првог степена”, али се у том смислу истичу и говори косовско-ресавске зоне, североисточна Шумадија и Банат као ареали, „у које су балканизими такође продрли, што наравно не значи да их у западним говорима уопште нема” (Исто). Како српски језик у целини представља важну карику балканског језичког савеза (исп. Огњановић 2020), не може се искључити могућност да је ширење аналитичке компарације могло утицати и на осамостаљивање морфеме *нај*, нарочито ако

имамо у виду да аналитичка компарација јесте настала под страним утицајем, али словенским средствима за образовање компаратива и суперлатива.¹⁶ За-нимљива је за нашу тему и чињеница да је у говору врањске деце школског и предшколског узраста знатно очуванији аналитички суперлатив од аналитичког компаратива (Станковић 2018: 200), на шта је такође можда могла утицати сама природа морфеме *нај*, која очито има знатно чвршћу семантику од морфеме *по*,¹⁷ којом се гради аналитички компаратив.

Анализом примера забележених на терену показује се да је морфема *нај* доживела неку врсту семантичког оснаживања, која јој је могла (поново?) омогућити самосталнију употребу. Овако позиционирана речца *нај*, одвојена од лексеме на коју се односи енклитикама или неком другом речју, може имати и експресивну функцију, односно служити додатном истицању појма који се компарира. У појединим примерима намеће се и претпоставка да су измене у реду речи, заједно са реченичним акцентом, везане и за разлике у семантичкој равни.

ЛИТЕРАТУРА¹⁸

- Барјактаревић 1966:** Данило Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона, *Врањски гласник*, бр. 2, Врање, 173–218.
- Белић 1999:** Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, у: Изабрана дела Александра Белића, девети том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1979:** Недељко Богдановић, Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник*, XXV, Београд.
- Божовић 2008:** Маринко Божовић, *Говори средњег Ибра*, Приштина / Лепосавић: Институт за проучавање културе Срба на Косову и Метохији.
- Бошњаковић 2012:** Жарко Бошњаковић, Морфолошке особине говора источне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, LIX, Београд.

¹⁶ Исп. „Но иако во создавањето на системот за описна компарација во балканските словенски јазици е одразено туѓо влијание, средствата со кои се образуваат формите на компаратив и суперлатив, како што спомнавме, се словенски” (Илиевски 1988: 144)

¹⁷ Морфема *по* има ширу семантичку структуру од морфеме *нај*. У призренско-тимочкој дијалекатској области веза *по +* позитив изражава компаратив: *постар = старији* (Ивић 1985: 113), али се бележе и примери где се *по* везује за компаратив (*побољи, појачи*) (Барјактаревић 1966: 205). Морфема *по* се у приведским сложеницама јавља и у западним српским говорима, као и у стандардном језику, али у другачијем значењу. Исп. у РМС: „у приведским и прилошким сложеницама *ублажава* [?] значење тих речи: прилично: подобар, повелик, погуст [...]” (РМС, по-).

¹⁸ Референце наведене у литератури су нам често уједно биле и извори. Познато је да се нпр. у едицији Српског дијалектолошког зборника као прилози монографских описа говора углавном наводе и материјали дијалекатске грађе, која нам је послужила за анализу.

- Вељовић Поповић 2021:** Бојана Вељовић Поповић, Морфолошке одлике глаголских облика говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVIII, Београд.
- Вукићевић 1995:** Милосав Вукићевић, *Говори крагујевачке Лепенице*, Приштина: Универзитет у Приштини.
- Гудков 1981:** Владимир Гудков, О сложенем начину компарације у српскохрватском, *Наш језик*, XXV/3, Београд, 129–135.
- Далмација 1997:** Стево Далмација, *Ијекавски говори Поткозарја*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Петар Кочић.
- Драгичевић 1986:** Милан Драгичевић, Говор личких јекаваца, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXII, Београд.
- Ђуровић 2000:** Радосав Ђуровић, *Летнички говорни тип*, Врање: Филолошки факултет Приштина.
- Златковић 2020:** Драгољуб Златковић, Друга допуна Речнику пиротског говора, *Српски дијалектолошки зборник*, LXVII, Београд.
- Ивић 1957:** Павле Ивић, О говору Галипољских Срба, *Српски дијалектолошки зборник*, XII, Београд.
- Ивић² 1985:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић и др. 1997:** Павле Ивић, Жарко Бошњаковић, Гордана Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови), *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, Београд.
- Илиевски 1988:** Петар Хр. Илиевски, Описната компарација во балканските словенски језици, у: П. Илиевски (ур.), *Балканолошки лингвистички студии – со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик Крсте Мисирков, 139–147.
- Јовић 1968:** Душан Јовић, Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XVII, Београд.
- Јосијевић 2015:** Јелена Јосијевић, Модели перифрастичког суперлатива у српском књижевном језику, *Philologia Mediana*, 7, Ниш: Филолошки факултет, 319–331.
- Јосијевић 2020:** Јелена Јосијевић, *Перифрастичка компарација у српском и енглеском језику*, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

- Јуришић 2009:** Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње – гласови и облици*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слагање и префиксација*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Ковачевић 2003:** Милош Ковачевић, *Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, У: Граматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 9–46.
- Куљанин 2017:** Сања Куљанин, *Однос суперлативног и надсуперлативног степена у савременом српском језику*, *Српски језик*, XII, 177–192.
- Маретић 1899:** Томо Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Ex libris.
- Марковић 2000:** Јордана Марковић, *Говор Запаља, Српски дијалектолошки зборник*, XLVII, Београд.
- Марковић 2011:** Славољуб Марковић, *Говор Ужичке Црне Горе, Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, Београд.
- Милетић 1940:** Бранко Милетић, *Црмнички говор, Српски дијалектолошки зборник*, IX, Београд.
- Младеновић 2001:** Радивоје Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора, Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII, Београд.
- Младеновић 2013:** Радивоје Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младеновић 2019:** Радивоје Младеновић, *Говор северношарпланинске жупе Сиринић, Српски дијалектолошки зборник*, LXVI/1, Београд.
- Николић 1964:** Берислав Николић, *Сремски говор, Српски дијалектолошки зборник*, XIV, Београд.
- Николић 1966:** Берислав Николић, *Мачвански говор, Српски дијалектолошки зборник*, XVI, Београд.
- Николић 1969:** Берислав Николић, *Колубарски говор, Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, Београд.
- Огњановић 2020:** Сања Огњановић, *Синтакса реда речи у дијалектима српског језика*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Окука 2008:** Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.

- Петровић 1973:** Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*, Нови Сад: Матица српска.
- Петровић 1978:** Драгољуб Петровић, *Говор Баније и Кордуна*, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Просвјета.
- Пипер/Клајн 2014:** Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Попов 1984:** Бојан Попов, Положај српскохрватског језика у балканском језичком савезу, *Јужнословенски филолог*, XL, 21–41.
- Поповић 1968:** Иван Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд: Српска академија наука и уметности, Одељење литературе и језика.
- Радић 1990:** Првослав Радић, Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, Београд.
- Радовановић 2006:** Драгана Радовановић, Морфолошке особености говора средње Колубаре, *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, Београд.
- Радовановић 2014:** Драгана Радовановић, Говор Ваљевске Подгорине, *Српски дијалектолошки зборник*, LXI, Београд.
- Ракић Милојковић 1990:** Софија Ракић-Милојковић, Основе морфолошког система говора Доње Мутнице, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXVI, Београд.
- Рамић 1999:** Никола Рамић, Ливањско-дувањски говорни тип, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Београд.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, svezak 30, dio 7, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1911.
- РМС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Реметић 1985:** Слободан Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI, Београд.
- Реметић 1996:** Слободан Реметић, Српски призренски говор I (гласови и облици), *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, Београд.
- Симић 1972:** Радоје Симић, Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XIX, Београд.
- Станковић 2018:** Драгана Станковић, *Говор врањске деце предшколског и школског узраста – социолингвистички приступ*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.

- Стевановић 1950:** Михаило Стевановић, Ђаковачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, XI, Београд.
- Стијовић 2007:** Рада Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, Београд.
- Сурдучки 1983:** Милан Сурдучки, Још једном о аналитичком компаративу у српскохрватском, *Наш језик*, XXVI/1, 25–33.
- Трајковић 2016:** Тајјана Трајковић, Говор Прешева, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, Београд.
- Ћирић 1983:** Љубисав Ћирић, Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIX, Београд.
- Ћирић 1999:** Љубисав Ћирић, Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник*, XLVI, Београд.
- Ћирић 2018:** Љубисав Ћирић, Речник говора Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, Београд.
- Ћупић 1977:** Драго Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, XXIII, Београд.

ÜBER DIE LINEARISIERUNG DER SUPERLATIV-PARTIKEL NAJ IN DEN DIALEKTEN DER SERBISCHEN SPRACHE

Resümee

In der Arbeit wird die Position der Superlativ-Partikel *naj* in den Dialekten der serbischen Sprache analysiert. Obwohl *naj*- ein Präfix für die Superlativbildung ist, findet man in den Dialekten auch verschiedene Beispiele durch seine direkte Zugabe zur Komparativform eines Adjektivs oder Adverbs. In dieser Verwendung wird *naj* oft getrennt von der Komparativform meistens mit Enklitika (*naj se више употребљава, нај ми је теже било*) verwendet. Darüber hinaus wird *naj* oft mit den Grundformen von Adjektiven und Adverbien sowie Verben in Verbindung gebracht. Dies ist besonders in der Dialektzone Prizren-Timok dominant (*нај ти важно деца, нај су викали мене, нај смо се сиграли*). Eine gewisse Eigenständigkeit der Partikel *naj* ist auch bemerkbar, wenn sie im Sinne von meistens – *највише* (*нај смо се сиграли*) verwendet wird. Auf diese Weise nähert sie sich einer besonderen Art des analytischen (periphrastischen) Superlativs.

Schlüsselwörter: serbische Sprache, Dialekte, Partikel *naj*, Superlativ, Linearisierung, Enklitika.